

УДК 811.161.2'42

DOI <https://doi.org/10.32447/2663-340X-2018-4-30-34>

КУЛЬТУРНО-ЦІННІСНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ПОЛІТИЧНОГО КОНЦЕПТУ *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* В УКРАЇНСЬКІЙ МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ

Гайдук Неллі Анатоліївни

старший викладач кафедри слов'янської філології та перекладу

Маріупольського державного університету

п-т Будівельників, 129-а, Маріуполь, Україна

У статті проаналізовано культурно-ціннісну інтерпретацію одного з базових політичних концептів *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* (здатність сприймати без агресії думки, які відрізняються від власних, а також – особливості поведінки та способу життя інших) на матеріалі українських періодичних інтернет-видань за останні п'ять років, серед яких *Відомості. UA*, *Віче*, *Газета по-українськи*, *Голос України*, *Свобода*, *24 канал* тощо, де було розглянуто мовленнєві контексти, в яких знаходимо варіанти культурно-ціннісної інтерпретації концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ*.

Було розглянуто базовий політичний концепт *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* у його вживанні у висловлюванні, враховуючи зміни у значенні концепту від змін у свідомості суспільства, на яке, у свою чергу, впливають зміни в суспільному житті. Дослідження присвячено динамічному аспекту, оскільки саме він відображає більшою мірою традиційні риси національного сприйняття дійсності, завдяки динамічному аспекту можна простежити закономірності структуризації та семантичного обсягу концепту, він дає змогу експлікувати змістові обсяги концепту, специфіку змістової ємності концепту. Метою розвідки стала спроба виявити найзагальніший варіанти інтерпретації базового культурно-ціннісного політичного концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ*, закріпленого в українській концептуальній картині світу; серед завдань – виявлення найбільш значущих ціннісних трактувань концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ*, у політичному дискурсі й визначення, які з них вплинули на формування культурно-оцінної конотації концепту у системі політичного дискурсу.

У роботі представлено найбільш показові та значущі приклади культурно-ціннісної інтерпретації базового політичного концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* з позиції гедоністичного, утилітарного, етичного та естетичного поглядів, оскільки різні трактування даного концепту можуть бути зумовлені різними типами ціннісних відношень (етичним, естетичним, утилітарним і гедоністичним), що формують чотири підсистеми загальної національної системи цінностей. Розглянутий нами концепт включається здебільшого до складу трьох підсистем: утилітарної, етичної та гедоністичної. Можна припустити, що саме ці типи ціннісного відношення є визначальними в загальній системі цінностей.

Крім того, варіанти ціннісної інтерпретації всередині однієї підсистеми залежать від суб'єктної або об'єктної спрямованості ціннісного відношення, від того, чи спрямована оцінка на того, хто говорить як носія властивості або суб'єкта стану, позначеного концептом, або на інших людей.

Ключові слова: концепт, культурний концепт, оцінка, толерантність, цінність.

Постановка проблеми в загальному вигляді та обґрунтування її актуальності. Мова виконує безліч функцій, до числа яких входить також оцінна функція. В оцінці виявляються загальні закони людського мислення і пізнання світу, тому вона є універсальною лінгвістичною категорією. В усіх мовах є такі одиниці, у структурі значення яких у тій чи іншій мірі представлений оцінний компонент. В. В. Виноградов щодо цього зазначав: «Предметне значення слова до певної міри формується оцінкою, й оцінці належить творча роль у змінах значень» [2, 14].

Як зазначає В. Г. Гака, відображення національної культури у формах мови «може мати подвійний характер: статичний і динамічний. Статичний аспект полягає у значеннях слів, граматичних формах і конструкціях, динамічний – у

їхньому вживанні у висловлюванні» [4, 9]. Наше дослідження присвячено динамічному аспекту, оскільки саме він відображає більшою мірою традиційні риси національного сприйняття дійсності, оскільки завдяки динамічному аспекту можна простежити закономірності структуризації та семантичного обсягу концепту, він дає змогу експлікувати змістові обсяги концепту, специфіку змістової ємності концепту, вивчення саме динамічного аспекту обумовлює **актуальність** дослідження через недостатню його вивченість на даному етапу розвитку концептуальних досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання про визначення оцінки, типи оцінних значень, підсистеми загальної системи цінностей тощо знаходимо у **дослідженнях** В. В. Виноградова, В. Г. Гака, О. М. Вольф, В. М. Телії, Н. Д. Арутюнової, О. А. Івіна, О. В. Падучевої, Я. Пузиніної, Д. М. Шмельова, Ю. Д. Апресяна, І. А. Стерніна, А. П. Загнітка та інших.

© Гайдук Н. А. Культурно-ціннісна інтерпретація політичного концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* в українській мовній картині світу

У своїй роботі ми досліджуватимемо базовий політичний концепт ТОЛЕРАНТНІСТЬ у його вживанні у висловлюванні, враховуючи зміни у значенні концепту від змін у свідомості суспільства, на яке, у свою чергу, впливають зміни в суспільному житті.

Формулювання мети і завдань статті. Отже, наша мета – виявити найзагальніші варіанти інтерпретації базового культурно-ціннісного політичного концепту ТОЛЕРАНТНІСТЬ, закріпленого в українській ККС.

Варіанти ціннісної інтерпретації концепту, що існують у системі мови і сформовані тією чи іншою думкою, визначаються трактуваннями даного концепту в чотирьох підсистемах загальної системи цінностей (етичні (моральні) цінності; естетичні цінності; практичні (утилітарні) цінності; гедоністичні цінності), а також суб'єктною чи об'єктною спрямованістю оцінки, оскільки дані варіанти утворюють внутрішню структуру відповідного семантичного поля. Отже, наше завдання – виявити найбільш значущі ціннісні трактування концепту ТОЛЕРАНТНІСТЬ, у політичному дискурсі й визначити, які з них вплинули на формування культурно-оцінної конотації концепту у системі політичного дискурсу.

О. М. Вольф дає таке визначення оцінки: «Оцінка передбачає ціннісний аспект значення мовних висловлень, який може інтерпретуватися як «А (суб'єкт оцінки) вважає, що Б (об'єкт оцінки) хороший / поганий» [3, 4]. В. М. Телія розглядає оцінність у мові як один із типів модальності, як «зв'язок, що встановлюється між ціннісною орієнтацією мовця / слухача і позначається реалією, що оцінюється позитивно або негативно на якій-небудь підставі відповідно до «стандарту буття речей або стану справ у певній картині світу, що лежить в основі норм оцінки» [5, 16].

У мові існує два основних типи оцінних значень: загальнооцінні (хороший / поганий) і конкретнооцінні, що вказують на певний погляд і певний аспект оцінки. Оскільки погляд, який визначає оцінну модальність, насамперед пов'язаний із системою цінностей, нам видається найбільш доцільним застосувати в ролі підстави класифікації мовних оцінок типи цінностей і відповідно виокремити гедоністичні, утилітарні, етичні й естетичні оцінки. Як зазначалося вище, предметом нашого розгляду виступають узальні оцінні значення, тобто закріплені у свідомості мовного колективу.

Виклад основного матеріалу дослідження. В українській мовній картині світу одним із головних понять, що визначають специфіку людського культурного існування, є ТОЛЕРАНТНІСТЬ – здатність сприймати без агресії думки, які відрізняються від власних, а також – особливості поведінки та способу життя інших. Це терпимість до чужого способу життя, поведінки, звичаїв, почуттів, ідей, вірувань; толерантність є умовою стабільності та єдності суспільств, особливо тих, які

не є гомогенними ні у релігійному, ні в етнічному, ні в інших соціальних вимірах. На основі аналізу фактичного матеріалу до семантичного поля ТОЛЕРАНТНІСТЬ вирізняємо мовні одиниці, як із позитивною, так і з негативною оцінною конотацією. Це зумовлено виявленням у контексті співвіднесеності як з поняттями «добре», «прекрасно», «корисно», «приємно», так і з поняттями «погано», «потворно», «марно» «шкідливо», «неприємно».

Нами було проаналізовано українські періодичні інтернет-видання за останні п'ять років, серед яких Відомості. UA, Віче, Газета по-українськи, Голос України, Свобода, 24 канал тощо. Загалом було розглянуто близько 2000 мовленнєвих контекстів, де знаходимо концепт ТОЛЕРАНТНІСТЬ. У роботі представлено найбільш показові та значущі приклади.

Отже, в українських періодичних виданнях знаходимо: ТОЛЕРАНТНІСТЬ оцінюється позитивно як моральний ідеал з етичного погляду (63%). Це виражено в таких висловлюваннях: В розділі 1.1 «Політика підтримки сім'ї, дітей та молоді» констатується, що «на сучасному етапі (в Україні) мають місце ... криза толерантності, прояви ксенофобії ... і наслідки, що їх супроводжують: злочинність» (Відомості. UA); Читачі сайту «24» вважають, що українці толерантні до людей усіх рас, їхні права ніхто не утискає (24 канал) і таке інше. Як предмет гордості в рамках морального ідеалу толерантність фіксується, наприклад, так: Денисенко Лариси «Сарабанда банди Сари» – по мультикультурності і міжнаціональній толерантності фільм міг би бути трендом для України. Книга Лариси показує, що той расизм, в якому звинувачують Україну абсолютно не актуальний (Газета по-українськи); Рівно опівночі на Ясельній площі опустили завісу, і тисячі присутніх побачили картину, що символізує толерантність, світ, духовне багатство і міжнаціональне взаєморозуміння; «Україна надзвичайно толерантна країна та демократична країна», – підсумував він (Відомості. UA); Це перемога всіх людей, хто вірить у майбутнє без дискримінації, майбутнє, що базуватиметься на толерантності й повазі. (там само); Генерал також зауважив, що резонанс, який декларації викликали в суспільстві, був «дріб'язковим». «Це такий дріб'язковий резонанс! Якщо б це був серйозний резонанс, вони б вже давно всі висіли на деревах навколо Верховної Ради. Дуже терпимо, дуже толерантно народ висловлює своє обурення», – сказав він тощо (там само); як соціальний ідеал толерантність розглядається у прикладах: «Тріумфом свободи і толерантності» називають цьогорічний результат «Євробачення» (там само); Українці стали терплячіше (= толерантніше) ставитися до іноземців (там само); В Україні розпочалася реалізація проекту «Толерантність на уроках історії України», започаткованого благодійним фондом «Перше вересня (24 канал);

У самому центрі столиці влаштували флеш-моб «Посмішка об'єднує Україну!». Організатори кажуть, хотіли здружити країну на **толерантності** й позитиві (там само) і подібне.

В українській МКС люди, що мають **високий соціальний статус**, закликають до толерантності та пропагують ідеї толерантності: Голова Верховної Ради України Володимир Гройсман засудив бійки у Раді і закликав нардепів бути **толерантними** (24 канал); Голова Верховної Ради України Володимир Литвин вважає за необхідне ґрунтовно обговорити проблеми **толерантності** в українському суспільстві на засіданні Громадської гуманітарної ради при Президентові України, повідомляє прес-секретар глави парламенту. Володимир Литвин зауважив, що події у Львові 9 травня повинні серйозно стурбувати український істеблішмент напередодні 70-річчя початку Великої Вітчизняної війни (там само) тощо. У цих значеннях толерантність виявляється як моральний та соціальний ідеал, предмет гордості, як атрибут високого соціального статусу. Оцінка як реалізація ціннісного ставлення переважно спрямована на іншу людину, притаманні їй властивості чи стосовні її явища, отже говоримо про **об'єктну спрямованість оцінки** з етичного (морального) погляду.

З утилітарного погляду (17%) толерантність оцінюється позитивно, оскільки є **умовою нормальної життєдіяльності**, а отже, відповідає практичним цілям, потребам людини, є корисним: Робота в асоціації виховує взаємоповагу, терпіння, вміння чути одне одного. Одне слово, це прояв **толерантності**, що досягається спільними зусиллями й прагненням зрозуміти тих, хто живе поруч (Віче); За словами Володимира Литвина, українське суспільство функціонує **толерантно**, поки політики не починають втручатись в нього з вирішенням мовних проблем (24 канал); Аби не повторилися трагічні сторінки минулого, вже змалечку скаутити вчать **толерантності**, чесності та любові до ближнього (там само) і подібне та є **необхідною умовою здатності узгоджувати свої дії з вимогами моральних норм** (у значенні «корисно для суспільства»): «Дорогі товариші, які тут говорять про європейський вибір країни бачили, як діє поліція в Англії, Іспанії, Німеччині. Там діють більш жорстко. Ми проявили гуманізм і діяли дуже **толерантно** до мас людей, що рухаються» (там само) і таке інше.

У цих значеннях ТОЛЕРАНТНІСТЬ виявляється умовою нормальної життєдіяльності, необхідною умовою здатності узгоджувати свої дії з вимогами моральних норм, при цьому оцінка як реалізація ціннісного ставлення переважно спрямована як на іншу людину, так і на суб'єкта, що говорить (автооцінка), отже говоримо як про **об'єктну**, так і про **суб'єктну спрямованість оцінки** з утилітарного погляду.

У рамках гедоністичних (20%) цінностей толерантність сприймається як така, що має бути від-

значеною: **Благодійний фонд Олександра Фельдмана** започаткував Міжнародну премію за розвиток **толерантності** (24 канал); – **Якщо нею зацікавляться, її підтримають ми** введемо це низку премій – **толерантність в релігії, толерантність в міжнаціональних стосунках, толерантність в політиці, толерантність в сім'ї і так далі** (там само) і таке інше. Толерантність може оцінюватися негативно в тому випадку, коли отримані результати не відповідають витраченим зусиллям (а отже, результат не приносить задоволення, наприклад: **Причина теракту під Радою – толерантність до націоналістів** (Голос України); **«Організація Об'єднаних Націй має бути менш толерантною, коли йдеться про тривалі конфлікти, включаючи Придністровський регіон, Грузію і Нагірний Карабах** (24 канал) і подібне; суперечить людській сутності (чуттєве сприйняття людини «неприємно»): **А всьому світу з демократичними цінностями краще вчасно засвоїти уроки історії і згадати, що свого часу Європа була толерантна з Гітлером, а Америка не була досить рішучою і це призвело до Другої світової війни** (Відомості. UA); **У бою прихильники «толерантності і космополітизму» використовували кийки і буліжники** (там само); **Президент... переконаний, що ці заходи «надішлють потужний сигнал расистам», але каже, що таких кроків недостатньо. «Нам усюди потрібна політика нульової толерантності і суворі покарання. Ми маємо бути на чолі. Мусимо подати чіткий, безкомпромісний приклад», – сказав він** (там само) тощо. Також знаходимо приклади саркастичного ставлення (у значенні «неприємна нововіра до влади»): **ВИМИСЕЛ – 1) українське громадянське суспільство 2) українська толерантність 3) український консенсус 4) український унітаризм** (там само); **Жодного жалью – лише толерантність... Таку терпимість (=толерантність)-наївність у їхніх головах формували багато десятиліть, ставлячи табу на критику мультикультуралізму... (Свобода) і таке інше.**

Отже, з гедоністичного погляду ТОЛЕРАНТНІСТЬ сприймається позитивно як така, що має бути відзначеною, негативно може оцінюватися в тому випадку, коли отримані результати не відповідають витраченим зусиллям (а отже, результат не приносить задоволення) або коли суперечить людській сутності (чуттєве сприйняття людини «неприємно»), крім того, зустрічаємо приклади дещо саркастичного (знегативованого) ставлення до ТОЛЕРАНТНОСТІ. При цьому оцінка може бути спрямована як на іншу людину, так і на суб'єкт, що говорить (автооцінка), отже, говоримо про як про об'єктну, так і про суб'єктну спрямованість оцінки з гедоністичного погляду.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Тож, концепт ТОЛЕРАНТНІСТЬ в українській МКС – це здатність сприймати без агресії думки, які відрізняються від власних,

а також – особливості поведінки та способу життя інших. В етичній підсистемі – це моральний та соціальний ідеал, предмет гордості, до ТОЛЕРАНТНОСТІ закликають та пропагують її ідеї. В утилітарному та гедоністичному аспектах – це цінність, що закріплена у позитивній оцінній конотації мовних одиниць. Також в утилітарній підсистемі ТОЛЕРАНТНІСТЬ може оцінюватися негативно, оскільки не завжди отримані результати відповідають витраченим зусиллям, результат не приносить задоволення, викликає недовіру.

У потрактуванні концепту ТОЛЕРАНТНІСТЬ в українській мові в етичній підсистемі основною є об'єктна спрямованість, а в утилітарній та гедоністичній – об'єктна і суб'єктна спрямованість: толерантність корисна для носія, і для інших.

Концепт ТОЛЕРАНТНІСТЬ оцінюється позитивно як моральна цінність. У рамках морального ідеалу виокремлено такі значення: толерантність – *предмет гордості, соціальний ідеал*, маркер *високого соціального статусу*. Як утилітарна цінність ТОЛЕРАНТНІСТЬ оцінюється позитивно, оскільки *є умовою нормальної життєдіяльності, є необхідною умовою здатності узгоджувати свої дії з вимогами моральних норм*. Як гедоністична цінність ТОЛЕРАНТНІСТЬ сприймається як така, що *має бути відзначеною*. ТОЛЕРАНТНІСТЬ як гедоністична цінність може оцінюватися негативно у тому випадку, коли *отримані результати не відповідають витраченим зусиллям*, а отже, *результат не приносить задоволення*, коли *суперечить людській сутності, за саркастичного ставлення* (у значенні «неприємна недовіра до влади»).

Отже, нами проаналізовано варіанти культурно-ціннісної інтерпретації базового політичного концепту ТОЛЕРАНТНІСТЬ, який отримав своє відображення в українській мовній картині світу, і з'ясували, що його ціннісна інтерпретація залежить від декількох факторів. По-перше, різні потрактування можуть бути зумовлені різними типами ціннісних відношень (етичним, естетичним, утилітарним і гедоністичним), що форму-

ють чотири підсистеми загальної національної системи цінностей. Розглянутий нами концепт включається здебільшого до складу трьох підсистем: утилітарної, етичної та гедоністичної. Можна припустити, що саме ці типи ціннісного відношення є визначальними в загальній системі цінностей. По-друге, варіанти ціннісної інтерпретації всередині однієї підсистеми залежать від суб'єктної або об'єктної спрямованості ціннісного відношення, від того, чи спрямована оцінка на того, хто говорить як носія властивості або суб'єкта стану, позначеного концептом, або на інших людей. Крім того, кваліфікація концепту як цінності в тій чи іншій підсистемі зумовлена особливостями змістової структури самого концепту і взаємозв'язком із ціннісними потрактуваннями інших концептів.

Концепт ТОЛЕРАНТНІСТЬ передбачає наявність варіантів інтерпретації, що визначають його місце в системі цінностей: це поведінка або спосіб життя, спрямована на сприймання без агресії думок, які відрізняються від власних. В етичній підсистемі у позитивній оцінній конотації – це моральний та соціальний ідеал: предмет гордості та вияв високого соціального становища. В утилітарній підсистемі у позитивній оцінній конотації толерантність – це умова нормальної життєдіяльності та здатність узгоджувати свої дії з вимогами моральних норм. В утилітарній підсистемі в українській МКС толерантність може оцінюватися й негативно, оскільки не завжди отримані результати відповідають витраченим зусиллям. У гедоністичній підсистемі толерантність – це позитивна цінність, яка має бути винагороджена. У потрактуванні концепту ТОЛЕРАНТНІСТЬ в етичній підсистемі основну роль відіграє об'єктна спрямованість, оскільки відповідність моральним стандартам визначається зовнішнім спостерігачем, а з утилітарного та гедоністичного погляду, визначаємо даний концепт як такий, що має об'єктну спрямованість і суб'єктну спрямованість оцінки: толерантність корисна / марна і для її носія, і для інших.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н.Д. Логический анализ языка: Культурные концепты. Москва: Наука, 1991. С. 3–4.
2. Виноградов В.В. Русский язык: Грамматическое учение о слове. 2-е изд. Москва: Высш. школа, 1972. 614 с.
3. Вольф Е.М. Функциональная семантика оценки. Москва: Наука, 1985. 228 с.
4. Гак В.Г. К типологии функциональных подходов к изучению языка. Функционально-семантический анализ языковых единиц. Алма-Ата: КазГУ, 1986. С. 5–15.
5. Телия В.Н. Первоочередные задачи и методологические проблемы исследования фразеологического состава языка в контексте культуры. Фразеология в контексте культуры. Москва: Языки рус. к-ры, 1999. С. 13–24.

REFERENCES

1. Arutjunova, N. D. (1991) Logicheskij analiz jazyka: Kul'turnye koncepty [Logical analysis of language: Cultural concepts]. Moskva: Nauka [in Russian].
2. Vinogradov, V. V. (1972) Russkij jazyk: Grammaticheskoe uchenie o slove – 2-e izd. [Russian language: Grammatical teaching of the word. – 2nd edition]. Moskva: Vyssh. shkola [in Russian].
3. Vol'f, E. M. (1985) Funkcional'naja semantika ocenki [Functional semantics of evaluation]. Moskva: Nauka [in Russian].

4. Gak, V. G. (1986) К типології функціональних підходів к изученію мови. Функціонально-семантичний аналіз мовних одиниць [Typology of functional approaches to language learning. Functional-semantic analysis of language units]. Alma-Ata: KazGU [in Russian].

5. Teliya, V. N. (1999) Первоочередные задачи и методологические проблемы исследования фразеологической структуры языка в контексте культуры. Фразеология в контексте культуры [Priority tasks and methodological problems of research of phraseological structure of language in the context of culture. Phraseology in the context of culture]. Moskva : Jazyki rus. kul'tury [in Russian].

CULTURAL-VALUE INTERPRETATION OF THE POLITICAL CONCEPT OF *TOLERANCE* IN THE UKRAINIAN LANGUAGE PICTURE OF THE WORLD

Nelli Haiduk

*Senior Lecturer at the Department of Slavic Philology and Translation,
Mariupol State University
Str. Budivelnykiv, 129 a, Mariupol, Ukraine*

The article analyzes the cultural-value interpretation of the basic concepts of political discourse TOLERANCE (the ability to perceive without aggression opinions that differ from their own, as well as especially the behavior and lifestyle of others) on the material of Ukrainian periodicals over the past five years: Vidomosti. UA, Viche, Hazeta po-ukrainsky, Holos Ukrainy, Svoboda, 24 kanal and other. Here we have considered the speech contexts in which we find variants of cultural and value interpretation of the concept of TOLERANCE. The basic political concept TOLERANCE in its use in the statement was considered.

It takes into account changes in the meaning of the concept from changes in the consciousness of society, which, in turn, is influenced by changes in public life. The research is devoted to the dynamic aspect, since it reflects the more traditional features of the national perception of reality.

The purpose of the investigation was an attempt to reveal the most general versions of the interpretation of the basic cultural-value political concept TOLERANCE, enshrined in the Ukrainian conceptual picture of the world; among the tasks is the discovery of the most significant value interpretations of the concept of TOLERANCE, in the political discourse and the definition of which of them influenced the formation of the cultural and appraisal connotation of the concept in the system of political discourse.

The article presents the most illustrative and significant examples of cultural and value interpretation of the basic political concept of TOLERANCE from the standpoint of hedonistic, utilitarian, ethical and aesthetic views. Different interpretations of this concept can be caused by different types of value relations (ethical, aesthetic, utilitarian and hedonistic).

Key words: *concept, cultural concept, evaluation, tolerance, value.*